

УДК 334.735:338.43:005.21

JEL Classification: P13, L31, D24, O17, Q13

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

ТУЛЬЧИНСЬКА Світлана

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

<https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>e-mail: tuha@ukr.net

У статті досліджено теоретико-методичні засади оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств. Розкрито сутність та структуру соціально-економічного механізму, що інтегрує організаційну, економічну, соціальну, інституційну та інноваційну підсистеми. Систематизовано наукові підходи до оцінки ефективності кооперативної діяльності. Обґрунтовано систему критеріїв та показників оцінки, згрупованих за економічними та соціальними напрямками. Сформовано концептуальну модель комплексної оцінки ефективності, що враховує подвійну природу кооперативної діяльності. Визначено основні напрями підвищення ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: кооперативні підприємства, соціально-економічний механізм, оцінка ефективності, кооперація, соціальна результативність, критерії оцінки, кооперативний розвиток.

<https://doi.org/10.31891/mdes/2026-19-40>

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Стаття надійшла до редакції / Received 25.12.2025

Прийнята до друку / Accepted 19.01.2026

Опубліковано / Published 29.01.2026

© Тульчинська Світлана

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах трансформації національної економіки, євроінтеграційних процесів та повоєнної відбудови господарської системи України особливої актуальності набуває питання розвитку кооперативних підприємств як важливого елементу соціально орієнтованої ринкової економіки. Кооперативний сектор відіграє визначальну роль у забезпеченні зайнятості населення, підвищенні добробуту сільських територій, розвитку малого та середнього підприємництва, формуванні локальних ланцюгів створення доданої вартості. Водночас ефективність функціонування кооперативних підприємств значною мірою залежить від дієвості соціально-економічного механізму їх розвитку, який інтегрує фінансові, організаційні, мотиваційні та інституційні інструменти управління.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених окремим аспектам кооперативної діяльності, нині відсутня цілісна методологія оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств, яка б урахувала як економічні результати діяльності, так і соціальний ефект для членів кооперативу та громади. Більшість існуючих підходів до оцінювання зосереджені на фінансово-господарських показниках і не враховують специфіку кооперативної моделі, де прибутковість не є єдиною метою функціонування.

Актуальність проблеми зумовлена також необхідністю адаптації вітчизняних кооперативних підприємств до вимог європейських стандартів управління, що передбачає запровадження сучасних механізмів оцінювання результативності, прозорості та соціальної відповідальності. Таким чином, розроблення науково обґрунтованого підходу до оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика формування та оцінки ефективності соціально-економічних механізмів розвитку кооперативних підприємств є предметом активного наукового дискурсу як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних дослідників. Аналіз сучасних публікацій засвідчує, що науковці дедалі частіше розглядають кооперативні підприємства не лише як господарські суб'єкти, а як соціально-економічні інститути, ефективність яких має оцінюватися комплексно.

Серед українських учених вагомий внесок у дослідження теоретичних засад кооперативного руху та механізмів управління кооперативними системами здійснили С. Бабенко [1], В. Апопій [5], В. Гончаренко [3], В. Зіновчук [4], П. Балабан [6], Н. Педченко [7]. Зокрема, С. Бабенко обґрунтував типологію кооперативних систем у перехідних економіках та розкрив закономірності їх трансформації [1]. В. Гончаренко та А. Мілька дослідили соціально-економічну ефективність кооперативних підприємств і запропонували нові теоретико-методологічні підходи до її оцінювання [3]. В. Зіновчук здійснив порівняльний аналіз кооперативної ідеї в сільському господарстві України та розвинених країн [4]. Ю. Ушкаренко обґрунтувала концептуальні засади забезпечення ефективного розвитку кооперації в Україні [8].

Серед зарубіжних дослідників фундаментальні положення щодо оцінки ефективності кооперативних підприємств закладено в працях М. Портера [12], Е. Остром [11], Дж. Барні [9], Р. Гранта [10]. Їхні концепції конкурентних переваг, ресурсного підходу та інституційного аналізу створюють методологічну основу для оцінки результативності соціально-економічних механізмів розвитку кооперативних формувань. П. Друкер [13] наголошував на необхідності впровадження інноваційних підходів до управління підприємствами, що має безпосереднє відношення до модернізації кооперативного сектора.

Отже, попри значний науковий доробок, питання комплексної оцінки ефективності саме соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств залишається недостатньо розробленим і потребує подальшого поглиблення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств, визначення критеріїв і показників такої оцінки з урахуванням подвійної — економічної та соціальної — природи кооперативної діяльності в умовах трансформації національної економіки.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких основних завдань:

- розкрити сутність та структуру соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств як інтегрованої системи управлінських інструментів;
- систематизувати наукові підходи до оцінки ефективності кооперативної діяльності з виокремленням економічних і соціальних складових;
- обґрунтувати систему критеріїв і показників оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств;
- сформулювати модель комплексної оцінки ефективності, що враховує взаємозв'язок між економічною результативністю та соціальним ефектом кооперативної діяльності;
- визначити основні напрями підвищення ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств з урахуванням міжнародного досвіду та євроінтеграційних процесів;
- запропонувати практичні рекомендації щодо вдосконалення управлінських рішень у сфері розвитку кооперативного сектора національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Соціально-економічний механізм розвитку кооперативних підприємств являє собою сукупність взаємопов'язаних організаційних, фінансових, мотиваційних та інституційних інструментів, що забезпечують цілеспрямований вплив на процеси функціонування та зростання кооперативних формувань. На відміну від суто економічних механізмів, характерних для підприємств приватного сектора, соціально-економічний механізм кооперативних підприємств має подвійну цільову спрямованість: забезпечення економічної ефективності господарювання та досягнення соціального ефекту для членів кооперативу і територіальної громади [1, 3, 5].

На нашу думку, оцінка ефективності цього механізму має базуватися на комплексному підході, який інтегрує три рівні аналізу: мікрорівень (ефективність окремого кооперативного підприємства), мезорівень (ефективність кооперативної системи регіону) та макрорівень (внесок кооперативного сектора в розвиток національної економіки). Такий підхід відповідає ресурсній теорії Дж. Барні [9] та інституційній концепції Е. Остром [11], які підкреслюють значення внутрішніх ресурсів та інституційного середовища для забезпечення стійкості кооперативних формувань.

Нами обґрунтовано, що ключовими складовими соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств є: організаційна підсистема (структура управління,

демократичні принципи прийняття рішень); економічна підсистема (формування доходів, розподіл прибутку, інвестування); соціальна підсистема (забезпечення зайнятості, кооперативні виплати, соціальні програми); інституційна підсистема (нормативно-правове забезпечення, кооперативні стандарти); інноваційна підсистема (цифровізація, впровадження сучасних технологій управління).

Слід зазначити, що взаємодія зазначених підсистем має не лінійний, а синергетичний характер, де результативність кожної складової посилюється завдяки її інтеграції з іншими елементами механізму. Так, організаційна підсистема через демократичне управління забезпечує легітимність рішень щодо розподілу прибутку (економічна підсистема), що, своєю чергою, формує довіру членів кооперативу та підвищує їхню мотивацію до участі у соціальних програмах (соціальна підсистема). Водночас інституційна підсистема створює правове поле, в межах якого функціонують усі інші складові, а інноваційна підсистема виступає каталізатором трансформації традиційних підходів до управління кооперативним підприємством [2, 7].

Нами визначено систему критеріїв оцінки ефективності соціально-економічного механізму, яку згруповано у дві основні групи (табл. 1).

Таблиця 1

Система критеріїв оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств*

Група критеріїв	Показники	Метод оцінки
Економічні критерії	Рентабельність діяльності	Відношення чистого прибутку до витрат
	Продуктивність праці	Обсяг виробництва на одного працівника
	Фондовіддача	Обсяг продукції на одиницю основних засобів
	Коефіцієнт ділової активності	Відношення виручки до сукупних активів
	Рівень самофінансування	Частка власних коштів у структурі фінансування
Соціальні критерії	Рівень зайнятості членів кооперативу	Частка зайнятих серед членів кооперативу
	Обсяг кооперативних виплат	Загальна сума виплат на одного пайовика
	Індекс задоволеності членів	Анкетування за 10-бальною шкалою
	Рівень соціальних інвестицій	Частка витрат на соціальні програми у доході
	Динаміка членства	Темп приросту кількості членів кооперативу

*Джерело: Сформовано автором за [3, 7, 8]

На основі запропонованих критеріїв нами сформовано концептуальну модель комплексної оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств. Ця модель передбачає послідовне проходження п'яти етапів: збір інформації, аналіз економічних показників, оцінка соціальної результативності, інтегральна оцінка та формулювання управлінських рішень. Загальну логіку моделі подано на рис. 1.

Важливим аспектом оцінки ефективності є врахування синергетичного ефекту, що виникає внаслідок взаємодії економічної та соціальної складових механізму [2, 6]. На нашу думку, підвищення соціальної ефективності — зростання рівня зайнятості, збільшення кооперативних виплат, реалізація освітніх програм — опосередковано впливає на зміцнення економічних позицій кооперативного підприємства через підвищення мотивації членів, зростання лояльності та збільшення пайових внесків.

Нами визначено, що інтегральний показник ефективності соціально-економічного механізму доцільно розраховувати як зважену суму нормалізованих значень економічних і соціальних показників із застосуванням коефіцієнтів вагомості, встановлених експертним методом. Такий підхід дозволяє кількісно оцінити збалансованість механізму та виявити диспропорції між його складовими.

Аналіз практики функціонування кооперативних підприємств в Україні засвідчує, що основними проблемами, які знижують ефективність соціально-економічного механізму їх розвитку, є: недосконалість нормативно-правового забезпечення, низький рівень фінансової грамотності членів кооперативів, обмежений доступ до фінансових ресурсів, слабка інтеграція кооперативних підприємств у ринкові ланцюги вартості [5, 8]. Для подолання цих проблем, на нашу думку, необхідно запроваджувати систему моніторингу ефективності соціально-економічного механізму на основі запропонованих критеріїв, що дозволить своєчасно коригувати управлінські рішення та адаптувати стратегію розвитку кооперативних підприємств до змін зовнішнього середовища [10, 12].

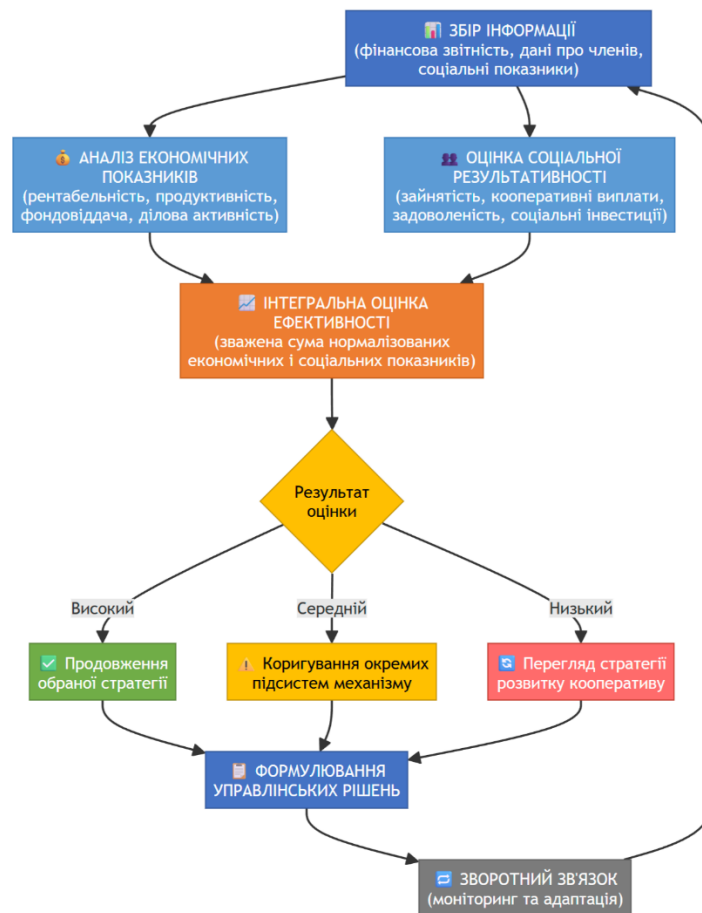

Рис. 1. Концептуальна модель оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств

*Джерело: Сформовано автором за [1, 9, 11, 12]

Перспективним напрямом підвищення ефективності є впровадження цифрових інструментів управління — електронних платформ для координації діяльності членів кооперативу, систем автоматизованого обліку та аналітики, що відповідає сучасним тенденціям цифрової трансформації підприємств [13].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати теоретико-методичні засади оцінки ефективності соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств як інтегрованої системи, що поєднує економічні та соціальні інструменти управління. Нами обґрунтовано, що специфіка кооперативної моделі господарювання вимагає відходу від традиційних підходів до оцінки ефективності, орієнтованих виключно на фінансово-економічні результати, та переходу до комплексної оцінки, що враховує соціальну результативність діяльності кооперативних підприємств.

У результаті дослідження нами визначено структуру соціально-економічного механізму розвитку кооперативних підприємств, що включає організаційну, економічну, соціальну, інституційну та інноваційну підсистеми. Ми згрупували критерії оцінки ефективності у дві основні групи — економічні та соціальні — та запропонували відповідну систему показників для кожної з них. Нами сформовано концептуальну модель комплексної оцінки ефективності, яка передбачає послідовний аналіз економічних і соціальних параметрів з подальшою інтеграцією результатів в єдиний показник.

На нашу думку, практичне впровадження запропонованої системи оцінювання дозволить кооперативним підприємствам здійснювати постійний моніторинг дієвості управлінських інструментів, виявляти диспропорції між економічною та соціальною складовими механізму, формувати обґрунтовані стратегії розвитку. Нами обґрунтовано, що інтегральний показник

ефективності на основі зваженої суми нормалізованих значень є адекватним інструментом для порівняльного аналізу кооперативних підприємств різного типу та масштабу.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на емпіричну апробацію запропонованої методики оцінки на матеріалах кооперативних підприємств різних галузей, розроблення цифрових інструментів автоматизованого моніторингу ефективності соціально-економічного механізму, а також дослідження впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію соціально-економічних механізмів розвитку кооперативного сектора України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія / С. Г. Бабенко. – К. : Наукова думка, 2003. – 332 с.
2. Балабан П. Ю. Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : навч. посіб. / П. Ю. Балабан, А. М. Соколова. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2012. – 296 с.
3. Гончаренко В. В. Соціально-економічна ефективність кооперативних підприємств та національних кооперативних систем (нові теоретико-методологічні підходи) / В. В. Гончаренко, А. І. Мілька // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2016. – № 2 (74). – С. 9–17.
4. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США : монографія / В. В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 224 с.
5. Апопій В. В. Споживча кооперація України: проблеми сучасного розвитку : монографія / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Г. І. Башнянін та ін. – Львів : Коопосвіта, 2005. – 466 с.
6. Балабан П. Ю. Формування організаційно-економічного механізму розвитку споживчої кооперації / П. Ю. Балабан // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2014. – № 1 (63). – С. 45–52.
7. Педченко Н. С. Потенціал розвитку підприємств споживчої кооперації: теорія, методологія, практика : монографія / Н. С. Педченко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2012. – 378 с.
8. Ушкаренко Ю. В. Концептуальні засади забезпечення ефективного розвитку кооперації в Україні / Ю. В. Ушкаренко // Економічний простір. – 2017. – № 117. – С. 119–128.
9. Barney J. B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage / J. B. Barney // Journal of Management. – 1991. – Vol. 17, No. 1. – P. 99–120.
10. Grant R. M. Contemporary Strategy Analysis / R. M. Grant. – Oxford : Blackwell Publishing, 2008. – 544 p.
11. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E. Ostrom. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 280 p.
12. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance / M. E. Porter. – New York : Free Press, 1985. – 557 p.
13. Drucker P. F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles / P. F. Drucker. – New York : Harper & Row, 1985. – 277 p.

REFERENCES:

1. Babenko S. H. Transformatsiia kooperatyvnykh system u perekhidnii ekonomitsi : monohrafiia / S. H. Babenko. – k. : naukova dumka, 2003. – 332 s.
2. Balaban P. Yu. Natsionalnyi kooperatyvnyi rukh ta strukturni zminy v ekonomitsi ukrainy xxi stolittia : navch. Posib. / P. Yu. Balaban, A. M. Sokolova. – poltava : rvv pusku, 2012. – 296 s.
3. Honcharenko V. V. Sotsialno-ekonomichna efektyvnist kooperatyvnykh pidpriemstv ta natsionalnykh kooperatyvnykh system (novi teoretyko-metodolohichni pidkhody) / V. V. Honcharenko, A. I. Milka // naukovyi visnyk poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii : ekonomichni nauky. – 2016. – № 2 (74). – s. 9–17.
4. Zinovchuk V. V. Kooperatyvna ideia v silskomu hospodarstvi ukrainy i ssha : monohrafiia / V. V. Zinovchuk. – k. : loh, 1996. – 224 s.
5. Apopii V. V. Spozhyvcha kooperatsiia ukrainy: problemy suchasnoho rozvytku : monohrafiia / V. V. Apopii, S. H. Babenko, H. I. Bashnianin ta in. – lviv : kooposvita, 2005. – 466 s.
6. Balaban P. Yu. Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku spozhyvchoi kooperatsii / P. Yu. Balaban // naukovyi visnyk poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii : ekonomichni nauky. – 2014. – № 1 (63). – s. 45–52.
7. Pedchenko N. S. Potentsial rozvytku pidpriemstv spozhyvchoi kooperatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia / N. S. Pedchenko. – poltava : rvv pusku, 2012. – 378 s.
8. Ushkarenko Yu. V. Kontseptualni zasady zabezpechennia efektyvnoho rozvytku kooperatsii v ukraini / Yu. V. Ushkarenko // ekonomichniy prostir. – 2017. – № 117. – s. 119–128.
9. Barney J. B. Firm resources and sustained competitive advantage / J. B. Barney // journal of management. – 1991. – vol. 17, no. 1. – p. 99–120.
10. Grant R. M. Contemporary strategy analysis / R. M. Grant. – oxford : blackwell publishing, 2008. – 544 p.

11. Ostrom e. Governing the commons: the evolution of institutions for collective action / e. Ostrom. – cambridge : cambridge university press, 1990. – 280 p.
12. Porter m. E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance / m. E. Porter. – new york : free press, 1985. – 557 p.
13. Drucker p. F. Innovation and entrepreneurship: practice and principles / p. F. Drucker. – new york : harper & row, 1985. – 277 p.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE SOCIO-ECONOMIC MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF COOPERATIVE ENTERPRISES

TULCHYNSKA Svitlana

National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

The article investigates the theoretical and methodological foundations of evaluating the effectiveness of the socio-economic mechanism for the development of cooperative enterprises. The study emphasizes that cooperative enterprises possess a dual-purpose nature, combining economic efficiency objectives with social outcomes for their members and local communities, which necessitates a fundamentally different approach to performance assessment compared to conventional business entities. The essence and structure of the socio-economic mechanism are revealed, encompassing organizational, economic, social, institutional, and innovation subsystems that collectively ensure the purposeful development of cooperative formations. Scientific approaches to evaluating the effectiveness of cooperative activities are systematized, highlighting the limitations of purely financial assessment methods for enterprises with inherent social missions. The research substantiates a comprehensive system of criteria and indicators for effectiveness evaluation, organized into two principal groups: economic criteria (profitability, labor productivity, capital efficiency, self-financing capacity) and social criteria (employment levels, cooperative payments, member satisfaction, social investment intensity, membership dynamics). A conceptual model for comprehensive effectiveness evaluation is developed, which integrates sequential analytical stages from data collection through economic and social analysis to formulating management decisions. The model accounts for synergistic effects arising from the interaction of economic and social components, demonstrating that improvements in social performance indirectly strengthen the economic position of cooperative enterprises. The study identifies key challenges undermining the effectiveness of the socio-economic mechanism in Ukrainian cooperatives, including regulatory deficiencies, limited financial literacy, restricted access to capital, and weak market integration. Practical recommendations are proposed for implementing monitoring systems and digital management tools to enhance the adaptive capacity of cooperative enterprises in the context of European integration processes.

Keywords: cooperative enterprises, socio-economic mechanism, effectiveness evaluation, cooperation, social performance, assessment criteria, cooperative development.